

ویژه‌نامه اولین همایش بهداشت در آموزه‌های پیامبر اعظم (ص)

مجله دانشگاه علوم پزشکی رفسنجان

دوره ششم، زمستان ۱۳۸۶، ۶۶-۶۱

روش‌های پیام‌رسانی بهداشتی در روایات پیامبر اکرم (ص) و امامان معصوم (ع)

حجت‌الاسلام جعفر رفیعی^۱

دریافت مقاله: ۸۶/۴/۱۳ ارسال مقاله به نویسنده جهت اصلاح: ۸۶/۷/۴ دریافت اصلاحیه از نویسنده: ۸۶/۹/۱۰ پذیرش مقاله: ۸۶/۱۰/۱۹

چکیده

زمینه و هدف: دین مبین اسلام، دین توجه به بهداشت و پاکیزگی بوده و بر کیفیت پیام‌رسانی بهداشتی تأکید دارد. مقاله حاضر، روش‌های مؤثر پیام‌رسانی بهداشتی موجود، در روایات پیامبر اکرم (ص) و ائمه معصومین (ع) را مورد بررسی قرار داده است.

مواد و روش‌ها: در این مطالعه، که به روش مروری کتابخانه‌ای انجام شده است، کلیه کتب در خصوص احادیث طبی و بهداشتی با جستجوی اینترنتی، تعیین و با توجه به مرجع بودن کتب، ابواب مربوط به مطالعه حاضر و احادیث مورد نظر، استخراج گردید و نتایج بر اساس موضوع مطالعه، مورد تحلیل قرار گرفت.

یافته‌ها: روش‌هایی که دین مبین اسلام و روایات، از آن سود جستند در ابواب با پنج محور: ۱- نامگذاری عوامل مخرب بهداشت و سلامتی تحت عنوان شیطان ۲- توجه به بهداشت، به عنوان مقدمه‌ای جهت حضور در پیشگاه خداوند متعال و جلب دوستی خدا، پیامبر و ائمه، و رسیدن به ثواب الهی ۳- معرفی بهداشت به عنوان عامل فزونی دهنده روزی و برطرف کننده فقر ۴- درج پیام‌های بهداشتی، تحت عنوان سنت رسول خدا (ص) و امامان معصوم ۵- بیان نیکوی علت، فلسفه و تفهیم دستورات اصولی بهداشتی به پیام‌گیران بهداشتی، می‌باشد.

نتیجه‌گیری: مبلغین اسلامی در کنار تبلیغ عقاید، احکام و اخلاق اسلامی، می‌بایست روایات بهداشتی و اصول آن را، در پیام‌رسانی خود بگنجانند و دست اندرکاران امور بهداشتی، نیز از زبان مؤثر روایات در امر مهم تبلیغ، بهره‌گیرند تا کیفیت امر بهداشت ارتقاء یابد.

واژه‌های کلیدی: پیامبر (ص)، ائمه (ع)، سلامت و پیام بهداشتی

مقدمه

این صفات منفی، عدم توجه به بهداشت و طهارت ظاهری و باطنی بود. در جهان آن روز، به بهداشت تغذیه، لباس، محیط زندگی و وسائل زندگی، کوچک‌ترین توجهی نمی‌شد. حضرت علی علیه السلام در خطبه ۲۶ نهج البلاغه، در مورد وضعیت

پیش از ظهور اسلام، جهل بر جهان، به طور عام و بر منطقه شبه جزیره، به طور خاص حاکم بود. این خصوصیت زشت، صفات منفی دیگری را هم، به ارمغان آورده بود. یکی از

۱- (نویسنده مسئول) عضو هیأت علمی گروه معارف، دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی

جهت انتقال پیام‌های بهداشتی. در این بررسی که در سال ۱۳۸۵ آغاز گردید محور روش‌های پیام رسانی، که دین مبین اسلام و روایات، از آن سود جستند، از ابواب مختلف تعیین شد. هدف از نگارش مقاله حاضر، یافتن راهکارهایی برای عمومیت بخشیدن به آموزش بهداشت در جامعه با استفاده از آموزه‌های مذهبی است.

مواد و روش‌ها

در این مطالعه، که به روش مروری کتابخانه‌ای، انجام شده، کلیه کتب در خصوص احادیث طبی و بهداشتی با جستجوی اینترنتی، تعیین و با توجه به مرجع بودن کتب انتخاب شده، ابواب مربوط به مطالعه حاضر، مورد بررسی و احادیث مورد نظر، استخراج گردید و روش‌ها در زمینه پیام‌رسانی بهداشتی در روایات، شناسایی و محورهای آن از ابواب مختلف، تعیین و مورد تحلیل قرار گرفت.

بحث

روش‌هایی که دین مبین اسلام و روایات، از آن سود جستند در ابواب با پنج محور: ۱- نامگذاری عوامل مخرب بهداشت و سلامتی تحت عنوان شیطان ۲- توجه به بهداشت، به عنوان مقدمه‌ای جهت حضور در پیشگاه خداوند متعال و جلب دوستی خدا، پیامبر و ائمه، و رسیدن به ثواب الهی ۳- معرفی بهداشت به عنوان عامل فزونی دهنده روزی و برطرف کننده فقر ۴- درج پیام‌های بهداشتی، تحت عنوان سنت رسول خدا (ص) و امامان معصوم ۵- بیان نیکوی علت، فلسفه و تفهیم دستورات اصولی بهداشتی به پیام‌گیران بهداشتی، می‌باشد. با ورود در ابواب روایی و دسته‌بندی اطلاعات به دست آمده، نکته‌هایی در این خصوص معلوم گردید. یکی از این نکات، نامگذاری عوامل مضر، تحت عنوان "شیطان" می‌باشد. شیطان در لغت، به معنای "موجود دور از خیر و صلاح" می‌باشد برخی قراین در روایات موجود، نشان می‌دهند منظور از شیطان در این روایات، ابلیس معروف نمی‌باشد. امام صادق (ع) در روایتی می‌فرماید: "ظروف را بدون در پوش رها نکنید زیرا شیطان در این صورت در آن، آب دهان می‌اندازد و آنچه بخواهد از محتویات آن برمی‌دارد. در حالی که در پوش

مردم شبه جزیره، چنین فرمود: خداوند، محمد صلی الله علیه و اله را به رسالت برگزید که جهانیان را بیم دهد و امین آیات وی باشد در حالی که شما ملت عرب، بدترین دین و آیین را داشتید و در بدترین سرزمین‌ها، زندگی می‌نمودید در میان سنگ‌های خشن و مارهای ناشنوا، به سر می‌بردید، آب‌های آلوده می‌نوشیدید و غذاهای ناگوار می‌خوردید [۱].

یکی از دانشمندان می‌گوید: نزد فرد چادر نشینی در بیابان، آب خوردم و از وضع بهداشت ظرف آب و غذایشان، پرسیدم جواب داد چگونه تمیز نباشد در حالی که روز در آن غذا، خورده و شب در آن ادرار نموده، صبح سگ خود را از آن، سیراب می‌نمایم و آن حیوان با لیسیدن، همین ظرف را تمیز می‌کند [۲]. وضعیت اروپا نیز در قرون گذشته بهتر از وضعیت اعراب نبوده است. دکتر زیگرید هونکه آلمانی، گزارشی از وضعیت اسف بار بهداشتی مربوط به بهترین بیمارستان‌های اروپا در فرانسه، آورده است که وضعیت بهداشت را در قرن ۱۶ میلادی، نشان می‌دهد: جسد افراد متوفی، معمولاً ۲۴ ساعت و غالباً بیشتر در همان مکان که جان داده بودند، به جای می‌ماند تا این که بعداً آن را حمل کنند. مریض‌های دیگر می‌بایست در تمام این مدت، در کنار جسد به سر ببرند در حالی که جسد در این جو نامساعد، به زودی بو می‌گرفت و اطراف آن، مگس‌های سبزلاشه خوار، جمع می‌شدند. تمام ساختمان (بیمارستان) پر از مگس و حشرات نفرت انگیز بود [۳]. در مطالعه Mufic که با عنوان "پاکیزگی و حفاظت از سلامتی، به عنوان فرامینی که از سوی قرآن و حدیث حضرت محمد (ص)"، صادر شده، نقش بهداشت و پاکیزگی در اسلام و احترام به طهارت در همه ابعاد، و اثر آن در پیشگیری از بیماری‌ها، مورد تحلیل قرار گرفته و نشان می‌دهد که کلیه فعالیت‌هایی که در رعایت بهداشت و طهارت به عنوان دستورات خداوند و حدیث ارایه شده است، در پیشگیری از بیماری‌ها نقش مؤثر دارند [۴]. پس از ظهور اسلام در ۱۴ قرن پیش، بهداشت هم مانند بقیه عرصه‌ها، ارتقاء یافت از جمله خدمات دین مبین اسلام در عرصه بهداشت، می‌توان به دو نوع فعالیت، اشاره کرد: ۱) وضع قوانین و دستور العمل‌های مفید بهداشتی در زمینه‌های مختلف ۲) بکارگیری زبان مناسب،

ستردن موهای زاید بدن، چیدن ناخن‌ها، تشویق به استحمام، شستن مداوم دست‌ها به خصوص قبل و بعد از صرف غذا [۸-۶]، حفظ بهداشت محیط زیست از طریق دفع زباله‌ها، دفن زواید بدن از قبیل موی و ناخن چیده شده و خون، لزوم دفن سریع اموات و شستوی آن با سدر و کافور و آب، تعیین مرز دقیق بین حلال- حرام و پاک - نجس، در خصوص خوراک، آشامیدنی‌ها، پوشاک، بهداشت مسکن و لوازم زندگی [۹-۷]، بوده که همه از مصلحت و زیان واقعی، پیروی نموده و منطقی و قانونمند می‌باشند [۶]. در خصوص دوری از عوامل بیماری از قبیل عدم رعایت نظافت و بهداشت بدن، پرخوری، خوب نجویدن غذا، خوردن غذای داغ، اضطراب و عجله در هنگام خوردن غذا، و در برخی امور، خصلت و اخلاقی که با طول عمر و سلامتی، مرتبط می‌باشد مانند صبر و... توصیه‌های اکیدی از منابع اسلامی، تدوین شده است [۹، ۶-۵]. در آموزش و کاربرد این آموزه‌ها، می‌بایست به کارگیری زبان مناسب جهت انتقال پیام‌های بهداشتی مدنظر داشت. به اعتقاد نگارنده، در خصوص پیام‌رسانی، لازم است زبانی انتخاب شود که خصوصیات زیر را دارا باشد:

- زبانی که طبقات بیشتری از اقشار جامعه را تحت تأثیر قرار دهد و درک آن، منحصر به طبقه خاص از قبیل تحصیل کرده‌ها و روشنفکران نباشد. برای نیل به این منظور بایستی زبان پیام صریح، ساده و روشن باشد.

- زبان پیام، زبانی باشد که عنصر اقبال و پذیرش اجتماعی و همگانی را دارا باشد.

- زبان پیام از ضمانت و پشتوانه اجرایی، تشویق و تنبیه، برخوردار باشد. با مطالعه در روایت اسلامی، در می‌یابیم که پیام‌رسانی بهداشتی اسلام هر ۳ عنصر فوق را دارا می‌باشد. زیرا روایات به گونه‌ای، بیان گردیده‌اند که برای عموم انسان‌ها قابل درک بوده و از نظر مقبولیت موضع پیام‌رسانی همانا، موضع وحی، دین، سنت پیامبر و ائمه می‌باشند. بدیهی است که هر مسلمانی از این پیام‌ها با جان و دل، استقبال می‌نماید (البته مشکل اساسی، در این نکته است که مبلغین اسلامی، آنچنان که لازم بوده، پیام‌رسانی کرده‌اند) در مورد ضمانت

ظروف، مانع ورود میکرب‌ها و ویروس‌ها در ظرف است و معمولاً مانعی برای ورود ابلیس، محسوب نمی‌شود". نکته ظریف دیگر که در روایت آمده، این است که شیطان در محتویات ظروف، آب دهان می‌اندازد و آنچه بخواهد از محتویات آن، برمی‌دارد. با این بیان روشن امام صادق (ع)، مبادله صورت گرفته بین غذا با میکرب و ویروس‌ها، در راستای فاسد شدن غذا، بیان شده، یعنی میکرب‌ها از محیط، برای رشد خودشان استفاده می‌کنند و این بیان، که فرمود: "دستمال آلوده به چربی، چراگاه شیطان است" و این که "شیطان، باقی مانده غذا را در دست‌ها، می‌لیسد" نیز مبادله فوق را به خوبی، مطرح نموده است هم چنین عبارت‌هایی نظیر "وجود شیطان بر سر چوب خلال دندان، زیر ناخن‌ها، در حمام، در زباله دفع نشده، در لباس رها شده، در سبیل، در موی زیر بغل، موی آلت تناسلی، محل شکستگی ظروف، بر این نکته تأکید دارد که منظور از "موجود مضر"، دوری از خیر و صلاح می‌باشد. مهم‌ترین نتیجه این مقاله، دعوت دو گروه دانشمندان دینی و متخصصین بهداشت، در تبلیغ هماهنگ این امر مهم دینی و دنیوی می‌باشد. اسلام در ترویج بهداشت، دو نوع خدمت را ارائه کرد: الف) وضع قوانین بهداشتی: به عنوان مثال، دفع ادرار و مدفوع در برخی مکان‌ها، ممنوع اعلام گردیده بنابر روایت رسول خدا (ص)، "ادرار در آب راکد، ستم محسوب می‌شود" و علی (ع) فرمود: "در آب، ساکنانی زندگی می‌کنند. با ادرار و مدفوع‌تان، آن‌ها را آزار ندهید" [۶-۵]. دستور دین مبین اسلام در لزوم بکارگیری "آب" در تطهیر نجاست، هم چنین در وضو گرفتن قبل از ورود به نماز، قبل از طواف، قبل از خوابیدن، قبل از ورود به مساجد، قبل از دعا و بالاخره قبل از دست زدن به قرآن، همگی حاکی از وضع دستورالعمل‌های اسلامی در مورد وضو و غسل (اعم از واجب و مستحب) است. اسلام به بهانه‌های مختلف، پیروان خودش را به استفاده از آب، در جهت دستیابی به بهداشت تشویق نموده است [۵].

توصیه‌های اکید در مورد رعایت نظافت بدن مانند بهداشت دهان و دندان، توصیه به مسواک، استفاده از خلال دندان و دهان شویه‌ها، بهداشت موی سر، بهداشت بدن،

اجرائی نیز، دستورات اسلامی متضمن رضایت خداوند متعال و رستگاری دنیوی و اخروی را در پی خواهد داشت.

اینک به پنج روش مناسب و مؤثر پیام رسانی بهداشتی در روایات پیامبر اکرم (ص) و امامان (ع) اشاره می‌گردد:

۱- نام‌گذاری عوامل مخرب بهداشت و سلامتی، تحت عنوان شیطان. در روایات اسلامی، عوامل منفی و تهدید کننده را، شیطان نامیده و چرک و میکرب را به او نسبت می‌دهند که این امر از محاسنی برخوردار بوده است: اولاً) مسلمین صدر اسلام، میکرب را عامل بیماری زا نمی‌شناخته و همین طور ویروس، باکتری و قارچ برای آنان، نامفهوم بوده است و در نقطه مقابل "شیطان" را به عنوان عامل منفی، می‌شناخته‌اند و این زبان خاص، به آنان قدرت درک اهمیت مساله را عطا نموده است. نام‌گذاری فوق، با توجه به بالا بودن بار منفی شیطان و تنفر مسلمین از این نام، پذیرش پیام را ارتقاء می‌بخشید و مسلمین را در حد بالایی به رعایت مفاد این روایات، ترغیب می‌نمود. ثانیاً) این نام‌گذاری، قضیه را از جنبه صرفاً فنی به جنبه فنی- مذهبی، ارتقاء بخشیده و ضامن اجرائی دینی را نیز به جنبه درک عقلی، افزوده است. این روش پیام رسانی در علم روانشناسی با نظریه یادگیری معنی‌دار کلامی آزوبل (۱۹۷۸)، هم خوانی دارد. او در این نظریه، یادگیری جدید را از راه ایجاد ارتباط بین مطالب تازه و مطالب قبلاً آموخته شده میسر می‌داند و بر اساس پیشنهاد فرآیند شمول، این نکته را تأکید می‌کند که با مربوط ساختن مفهوم جدید به مفهومی که از پیش، در ساخت شناسی وجود داشته است، هر دو معنا (همه معنای قبلی و جدید) دارای معنایی بیشتر و قوی‌تر می‌شوند. هم‌چنین می‌گوید: اگر قرار بود تمام مطالب روانشناسی پرورشی، را تنها در یک اصل، خلاصه کنیم آن اصل این بود "تنها عامل که در یادگیری، بیشترین تأثیر را دارد، دانش و آموخته‌های قبلی است" [۱۰]. استفاده طرح وار و استعاره‌وار از لفظ، نیز نوعی بیان اشاره‌ای (و نه مستقیم)، می‌باشد در بحث ما نیز، احتمال دارد "شیطان"، وجه استعاری عوامل موذی در گستره بهداشت، بوده باشد. اهمیت استعاره فقط در کاربرد واژه عبارت یا جمله، نیست. بلکه هر استعاره‌ای، مدل فرهنگی در ذهن ایجاد

می‌کند که زنجیره رفتاری، طبق آن برنامه‌ریزی می‌شود [۱۱]. در مورد این نحوه پیام‌رسانی، روایت امام صادق علیه‌السلام فرمودند: "شرط ظرف مورد استفاده، این است که اگر ظرف شکسته است، از محل شکستگی آب نخوری زیرا مکان جلوس شیطان می‌باشد". در روایتی نیز پیامبر اکرم (ص) آدمی را از خوردن در ظرف شکسته، نهی فرموده و دلیل نهی را، وجود چرک در محل ترک خوردگی ذکر، نموده است و چنانچه از وجود شیطاین در حمام، صحبت به میان آمده، صرفاً هشدار برای حفظ بهداشت آن مکان بوده و گرنه روایات زیادی در تشویق به استفاده از حمام، وجود دارد چنان چه در روایات، مردم از جذام و برص و وبا (که بیماری‌های خطرناک و شایع آن عصر بوده)، ترسانده شده‌اند [۹-۶]. در برخی از روایات، منظور از وجود شیطان در بدن، استقرار میکرب و عوامل بیماری‌زا می‌باشد [۸-۷]. نکته جالب در روایت، این است که نزول وحی (که امری معنوی و بسیار مهم در هدایت انسان‌هاست)، به مساله بهداشت بدن ربط داده شده، به شکلی که با عدم رعایت بهداشت ناخن‌ها، وحی لااقل به طور موقت، متوقف گردیده است [۸]. در برخی از روایات نیز از وجود شیطان در درون لباس، نوک خلال دندان، درون زباله، دستمال آلوده به چربی، موهای زاید بدن، ظروف بدون درپوش، بدن افراد متوفی و دست آلوده، سخن به میان آمده است [۱۲، ۸، ۶]. پیام بهداشتی روایت دفع به موقع زباله، نیز این است که برای دفع مناسب زباله از ساختمان، بایستی تدبیری اندیشید و روا نیست که زباله‌ها، به حال خود رها شوند. پیام بعدی روایت فوق این است که اسلام ۱۴۰۰ سال پیش، دغدغه بهداشت محیط را مطرح نموده است.

۲- قالب‌بندی دستورات بهداشتی در چهارچوب ایمان به خداوند متعال و نیاز به حضور نیکو در پیشگاه او، و جلب دوستی خدا، پیامبر، امامان و ملائکه، می‌تواند روایات اسلامی بهداشت را مقدمه‌ای در وصول به کمال انسانی و حیات معنوی قرار دهد. در این نوع از تشویق، افراد، با انگیزه کمال معنوی و نیل به ثواب الهی، بهداشت جسم را مورد توجه قرار می‌دهند. در این مجال نیز روایات متعددی، ارایه شده است [۱۳-۱۴].

پیام‌رسانی با نظریه یادگیری اجتماعی البرت باندورار سازگاری دارد. در این نظریه، توجه به الگوهای اجتماعی و مشاهده رفتار آنان در یادگیری و تغییر رفتار فرد مؤثر می‌باشد. یادگیری مشاهده‌ای شامل چهار مرحله توجه، یادسپاری، باز تولید و انگیزشی است. ما نه تنها مهارت‌ها، بلکه بسیاری از نگرش‌ها را نیز از دیگران الگوبرداری می‌کنیم [۱۸].

۵- بیان نیکوی علت و چرایی دستورات بهداشتی و تفهیم اصول بهداشت به پیام‌گیران عرصه بهداشت: نگارنده معتقد است پیام‌رسان بهداشت، تنها در صورتی قادر به انتقال مؤثر پیام خود، خواهد بود که دو شرط را دارا باشد: الف) قادر به ایجاد ارتباط مؤثر با مخاطبین خود باشد. ب) در ضمن ارتباط، بتواند منطق و عقلانیت بودن پیام خود را به اثبات برساند و از رهگذر ارتباط با مخاطب، منفعت‌های مادی و معنوی حاصل از پذیرش پیام و مضرات ناشی از بی‌توجهی به پیام را به مخاطب، تفهیم نماید. بسیاری از پیام‌های بهداشتی در روایات اسلامی با توجیه علت و فلسفه دستورالعمل‌ها، توانسته‌اند افراد را به تحقق و پیگیری محتوای پیام، ترغیب نمایند [۵، ۸]. عمل به دستورات بهداشتی ظاهری و مادی، می‌تواند فواید مادی داشته و از مضرات مادی، جلوگیری نماید و یا منافع و مضرات معنوی را مطرح کند حتی در صورت عدم بیان علت خاص، مسلمین این نکته را پذیرفته‌اند که هیچ دستور بهداشتی اسلام، خالی از فایده و غرض عقلایی نیست. در مکتب رفتاری نیز به واکنش و نتایج رفتار توجه خاصی شده است و رفتار، تابع نتایج معرفی می‌گردد، خواه نتیجه ناراحت کننده (تنبیه کننده) و خواه نتیجه خوشایند (تقویت کننده) باشد. افراد، زمان بیشتری به آرایه رفتارهای مطلوب می‌پردازند که بدانند پاداش، دریافت خواهند کرد. به هر حال نتیجه مثبت و منفی رفتار در تداوم و عدم تداوم، تحمل تأثیر به سزایی خواهد داشت، همین نتایج رضایت بخش و غیر رضایت بخش، شرطی شدن عامل یا شرطی شدن کنش‌گر نامیده می‌شود [۱۸].

نتیجه‌گیری

نتیجه‌گیری نهایی از این مطالعه، مؤید آن است که: ۱- دین مبین اسلام، دین توجه به بهداشت و پاکیزگی است. ۲-

۳- معرفی بهداشت به عنوان عامل فزونی دهنده روزی و برطرف کننده فقر: بشر ذاتاً خواهان ثروت می‌باشد و از هر عاملی که او را بسوی ازدیاد رزق، سوق دهد، به خوبی استقبال می‌کند. پیامبر(ص) و امامان نیز با استفاده از این میل انسان، پاره‌ای از موارد بهداشتی را که با گشایش اقتصادی، ارتباط دارند، به مردم معرفی نموده و آنان را با این روش مؤثر، به رعایت دستورات بهداشتی ترغیب می‌نمایند. در این جا چند نمونه از روایاتی که با تشویق به وسعت رزق، مردم را به سوی بهداشت سوق می‌دهند، را اشاره می‌نماییم: تخللوا علی اثر الطعام فانه مصحح للحم و النواجذ و یجلب الرزق علی العبد - غسل الاناء و کسح الفناء مجلبه للرزق - عشرون خصله ثورث الفقر .... ترک غسل البیدین - تقلیم الاظفار و قصّ الشارب .... نیفی الفقر و یزید فی الرزق [۵، ۷-۸، ۱۲].

دو روش اخیر پیام‌رسانی (نیاز به بهداشت در حضور نیکو در پیشگاه خداوند و افزایش رزق و روزی)، در عصر حاضر با نظریه نیازسنجی Need assesment قابلیت انطباق را دارد. به طور کلی می‌توان گفت: نیازسنجی آموزشی، عبارت است از شناسایی نیازها (فاصله آنچه هست و آنچه باید باشد) و درجه‌بندی به ترتیب اولویت و انتخاب نیازهایی که باید کاهش یافته و یا حذف شود. عوامل متعددی در اثربخشی آموزش، دخیل هستند اما به نظر می‌رسد مهم‌ترین عامل مؤثر در این زمینه، نیازسنجی صحیح و متناسب آموزشی است [۱۶-۱۵].

۴- درج پیام‌های بهداشتی تحت عنوان سنت رسول خدا (ص) و امامان معصوم (ع): مسلمین، سخن و عمل رسول خدا را سند قطعی مشروعیت دانسته و قرآن کریم نیز پیامبر اکرم (ص) را منبع و مرجع نیکوی اقتدای مسلمین، می‌داند [۱۷]. بسیاری از پیام‌های روایی از جمله پیام‌های بهداشتی، در قالب سنت و سیره رسول خدا (ص) آورده شده است [۹-۵، ۷]. در عصر ما با استناد به سنت پیامبر، می‌توان بهداشت و سلامتی را برای جامعه، تضمین نمود. نکته تاسف بار، این است که در جامعه اسلامی روایاتی که خط مشی رسول خدا را حکایت می‌کنند از جمله سنت بهداشتی پیامبر اکرم (ص)، به دست فراموشی سپرده شده است و در این مورد، شاهد کم کاری قولی و عملی محسوس مبلغین اسلامی می‌باشیم. این روش

مراکز بهداشتی، در صورت آشنایی با فرهنگ احادیث، قادر خواهند بود از احادیث در جهت تبلیغ و ترویج بهداشت، مدد بگیرند. ۷- پیام رسانی واضح و مؤثر در صورتی، تحقق می‌یابد که متخصصین بهداشت و مبلغین دین با یکدیگر تعامل ورزیده، وظیفه خطیر بهداشت را با منابع و تجربیات مشترک به انجام رسانند. برای فهم و دستیابی به روش‌های دیگر پیام رسانی بهداشتی پیامبر(ص) و ائمه، انجام مطالعات بیشتری، پیشنهاد می‌گردد.

کیفیت پیام‌رسانی بهداشتی، مسأله مهمی است. ۳- به دلیل نفوذ دین در بین توده‌های مردم، ابلاغ پیام‌های بهداشتی، با زبان دین، تأثیر شگرفی در گسترش بهداشت در کشور خواهد داشت. ۴- در راستای ارتقاء کیفیت پیام‌رسانی بهداشتی، می‌توان از روش‌های متنوع پیامبر(ص) و ائمه اطهار (ع) در ترویج امر بهداشت، استفاده نمود. ۵- به دلیل وجود روایات بسیار مؤثر و تأثیرپذیری اقشار مردم از روایات، شایسته است سخنرانان مذهبی و وعظ با رعایت عملی و تبلیغ بیانی در ترویج اصول بهداشتی، کوشش بیشتری مبذول نمایند. ۶-

منابع

- [۱۰] سیف علی اکبر. روانشناسی پرورشی. تهران: انتشارات آگاه. چاپ ششم، ۱۳۸۰ص ۲۷۶.
- [۱۱] قاسم زاده حبیب الله. استعاره و شناخت. تهران: انتشارات فرهنگان. ۱۳۷۸ص ۱۱۴.
- [۱۲] شعیری تاج الدین. جامع الاخبار. قم: انتشارات رضی، ۱۳۶۳. جلد ۱، صفحات ۱۲۴، ۱۲۸.
- [۱۳] دیلمی حسن بن علی. ارشاد القلوب. قم: انتشارات شریف رضی، ۱۴۱۲. ق، جلد ۱، ص ۶۹.
- [۱۴] نعمان بن محمد. دعائم الاسلام. مصر: دارالمعارف، ۱۳۸۵ ه. ق، جلد ۲، ص ۱۹۱.
- [۱۵] عباس زادگان ترک زاده. نیازسنجی آموزشی در سازمانها. انتشارات شرکت سهامی انتشار، ۱۳۷۹. ص ۷۲.
- [۱۶] پیدائی میرمهرداد، ابطحی حسین. شیوه‌های نوین ارزیابی اثر بخشی دوره‌های آموزشی در سازمانها در آدرس الکترونیکی، ص ۱۰۲.
- [۱۷] قرآن کریم. سوره احزاب. آیه ۲۱.
- [۱۸] لطف آبادی حسین. روان شناسی تربیتی. تهران: انتشارات سمت، ۱۳۸۴. صفحات ۲۳۹ و ۲۴۰.

- [۱] امام علی (ع). نهج البلاغه. تهران: انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۶۸. ص ۲۶.
- [۲] خوئی حبیب الله. منهاج البراعه. تهران: المکتبه الاسلامیه، ۱۳۶۴. جلد ۳، ص ۳۶۶.
- [۳] هونکه زیگرید. فرهنگ اسلام در اروپا. تهران: انتشارات علمی فرهنگی، ص ۲۲۰.
- [4] Mufic D. Maintaining and protecting health as proclaimed by Koran texts and habit of Mohammad S.A.V.S. Med Arh 1997;1-2:41-43.
- [۵] نوری میرزا حسین. مستدرک الوسائل، قم: موسسه ال البيت، ۱۴۰۸ ه. ق، جلد ۱، صفحات ۱۵۴، ۲۷۲-۲۹۰، ۲۶۱، ۳۹۶-۳۵۹.
- [۶] مجلسی محمد باقر. بحارالانوار، بیروت: داراحیاء التراث العربی لبنان، ۱۴۰۳ ه. ق، ۱۹۸۳ م، جلد ۷۷، صفحات ۷۵، ۱۷۷، ۱۹۲، ۲۴۹-۲۴۸، ۵۱۳-۳۶۵.
- [۷] کلینی ابوجعفر محمد بن یعقوب. اصول کافی. تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۶۵. جلد ۶، صفحات ۲۴، ۴۹۶-۴۸۵، ۵۰۲.
- [۸] حرعاملی محمد بن الحسن. وسائل الشیعه، قم: موسسه ال البيت، ۱۴۰۹ ه. ق، جلد ۲، صفحات ۱۱۸، ۱۳۶-۱۳۲، ۲۴۶، ۱۴۱، ۳۲۲-۳۱۸، ۴۷۸-۴۶۶.
- [۹] صدوق ابوجعفر محمد بن علی. من لایحضر الفقیه، قم: جامعه مدرسین تهران، ۱۴۱۳ ه. ق، جلد ۱، صفحات ۲۴۲، ۱۲۸، ۳۵۹.